

Research Article

वेळापूर येथील संग्रहालयातील काही वीरगळांचा अभ्यास व त्याचे जतन

रविकिरण जाधव

दयाळी महाविद्यालय, सोलापूर

सारांश :

प्राचीन भारताच्या इतिहास समजून घेण्यासाठी ज्या प्रमाणे वाङ्मयीन साधने उपयोगी पडतात त्याच प्रमाणे भौतिक साधने देखिल तीतकिच महत्वाची ठरतात. अशा साधनांमध्ये शिलालेख, ताम्रपट, नाणी या प्रमाणांचे वीरगळांचा देखिल समावेश होतो. वीरगळांवरून देखिल तत्कालीन सामाजिक, आर्थिक व सामाजिक इतिहास समजण्यास उपयोग होतो.

प्रस्तावना :

वेळापूर या ठिकाणी महाराष्ट्र शासनाचे एक छोटेसे संग्रहालय आहे. या ठिकाणी त्या परीसरात आढळणाऱ्या वीरगळांचा संग्रह केलेला आहे. त्यातील काही वीरगळांची माहिती पुढील प्रमाणे सांगता येईल.

प्रथम आपण वीरगळ म्हणजे काय याची थोडक्यात माहिती घेऊ.

वीरगळ :

वीरगळ याचा अर्थ मृत माणसांची स्मारकशिला असा आहे. मराठी, कन्नड, संस्कृत या विविध भाषामधून वीरगळास वेगवेगळे शब्द सापडतात. (कानडीत कल्लू, केरळीमध्ये तर्रा, इंग्लिशमध्ये हिरोस्टोन) महाभारतासारख्या प्राचीन संस्कृत ग्रंथापासून वीरगळाचे संदर्भ मिळतात. मध्ययुगीन काळातील बरीचशी साधने वीरगळावर प्रकाश टाकतात. आधुनिक कालखंडात के.शेट्टर, गुंथर डी. सोनथायमर, रा.चि.ढेरे आणि के.राजन इ.नी वीरगळावर काही प्रमाणात प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केलेला दिसतो. मात्र समग्रपणे आणि सर्वांगीण दृष्टीकोनातून वीरगळाचा सविस्तर असा अभ्यास आजपर्यंत कोणीच केलेला नाही. या सर्व गोष्टींचा विचार करूनच वीरगळावर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न करमाळा येथील दिशादर्शक साधनातून करीत आहे.

- रणांगणावर लढता लढता जो वीरमरण स्वीकारतो व तो यक्ष लोकांचा एक भाग बनतो. त्यांचे वीरगळ तयार केले जाते. ^२
- युद्धात किंवा एखाद्या साहसी कृत्यात (गावरक्षण, पशुरक्षण इ.) गतप्राण झालेल्या शूर पराक्रमी पुरुषांना 'वीर' असे म्हणतात व त्यांच्या स्मृतीसाठी उभ्या केलेल्या दगडांना 'वीरगळ' असे म्हणतात.

वीरगळ क्र.१

हे विरळ वेळापूर येथील संग्रहालयातील आहे.

हे (४२ X ७८ सेमी) आकाराचे असून हे वीरगळ तीन कप्प्यामध्ये कोरले आहे. खालच्या कप्प्यामध्ये एक योद्धा घोड्यावर स्वार असून समोर तीन-चार लोकांबरोबर लढाई करीत असतानाचे दृश्य आहे. दुस-या कप्प्यामध्ये या वीराला वीरमरण आल्यानंतर अप्सरा स्वर्गात घेऊन जात आहेत. असे दाखविले आहे तर तिस-या वरच्या कप्प्यात एक योद्धा ध्यानस्थ बसला असून समोर शिवलिंग दाखविले आहे. याचा अर्थ त्या वीरास वीरमरण आल्यानंतर त्याला मोक्ष प्राप्त झाल्याचे दाखविले आहे.^३

वीरगळ क्र. २

हे विरगळ वेळापूर येथील संग्रहालयातील आहे.

हे (३८ X ८४ सेमी) आकाराचे असून हे वीरगळ तीन कप्प्यात दाखविले आहे. खालील कप्प्यामध्ये तीन सैनिक ढाल तलवार घेऊन दाखविले असून एक योद्धा त्यांना प्रतिकार करीत आहे असे दाखविले आहे. तर मधल्या कप्प्यामध्ये वीरमरण आलेल्या पुरूषास अप्सरा स्वर्गात घेऊन जात असतानाचे दृश्य दाखविले आहे. तर तिस-या कप्प्यात तो वीर पुरूष शिवलिंगासमोर बसला असून त्याच्यासमोर एक प्राणी दाखविला आहे. याच्यावरून तो वीर पुरूष पशुरक्षणासाठी मरण पावल्याचे कथित केले आहे.

वीरगळ क्र. ३

हे विरगळ वेळापूर येथील संग्रहालयातील आहे. हे (४७ X ६७ सेमी) आकाराचे असून हे वीरगळ तीन कप्प्यात असून खालील कप्प्यामध्ये युद्धाचे प्रसंग दाखविलेले आहे. तीन पुरूष सैनिक मिळून एका योद्धावर आक्रमण करीत असल्याचे दाखविले आहे.

दुस-या कप्प्यात त्या योद्धास वीरमरण आल्यावर अप्सरा स्वर्गात घेऊन जात असतानाचे शिल्प दाखविले आहे. तर तिस-या कप्प्यात त्या योद्धास शिवलिंगासमोर मोक्ष प्राप्त झाल्याचे शिल्प दाखविलेले आहे.

उपसंहार :

या विरगळांवरून सोलापूर व वेळापूर तसेच आसपासच्या प्रदेशावरील इतिहासावर प्रकाश टाकता येतो. वास्तविक पाहाता वीरगळांवर काही शिलालेख नसतात तरी देखिल या वीरगळांवरून मोठा इतिहास प्रकाशात आणता येतो यामुळे या मुक्या परंतु वस्तुरूपी साधनांचे जतन करणे गरजेचे आहे. ही वीरगळ या संग्रहालयात अस्ताव्यस्त ठेवलेली आहेत. ज्या इमारतीमध्ये ही सर्व वीरगळे आहेत ती इमारत देखिल पडण्याच्या स्थितीत आहे. त्यामुळे जर ती इमारत पडल्यास या वीरगळांना देखिल धोका निर्माण होऊ शकतो.

या विरगळांचे नीट जतन केले पाहिजे. हे वीरगळ एक जागतिक ठेवा आहे. अशा वरगळांचे जतन व संवर्धन करणे हे आपले आद्य कर्तव्य आहे.

याचे जतन करण्यासाठी ही वीरगळे प्रथम चांगल्या इमारतीत स्थलांतरीत केली पाहिजेत. नंतर प्रत्येक वीरगळांच्या खाली चौथरे बांधली पाहिजेत. जेणेकरून हे वीरगळ सर्वांना व्यवस्थित दिसली पाहिजेत.

संदर्भग्रंथसूची

- १) सोलापूर जिल्हा गॅझेट
- २) मेमोरियल स्टोन, पृ.३
- ३) कित्ता, पृष्ठ क्र ४६९
- ४) महाभारत संस्कृतीकांश खंड १ , पृ.१९
- ५) महाराष्ट्राचा प्राचीन इतिहास आणि संस्कृती, पृ. ७१
- ६) स्वतः करमाळा तालुक्यातील गावाना भेटी देवून माहिती व छायाचित्रे घेतली.
- ७) ढेरे रा.जी. श्री.विठ्ठल एक महासमन्वय पृष्ठ क्र. १७५